

اقتصاد مقاومتی با تکیه بر نقش دولت و مردم از منظر قرآن و نهج البلاغه

سید محمدعلی حسینی فر*

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۲۵

چکیده:

اقتصاد مقاومتی مفهومی است که در پی مقاوم‌سازی و بحران‌زدایی مطرح می‌شود و به معنای خودکفایی جامعه به منابع مادی و انسانی خویش است به گونه‌ای که بتواند در برابر فشارهای گوناگون درونی و بیرونی نیز مقاومت کند. این پژوهش با استفاده از دو منبع قرآن و نهج البلاغه با شیوه گردآوری داده‌ها تدوین یافت. جهت جمع‌آوری داده‌ها ابتدا آیات قرآن و متن نهج البلاغه با رویکرد اقتصاد مقاومتی مورد مطالعه قرار گرفت سپس داده‌ها با تمرکز بر نقش دولت و مردم در تحقق اقتصاد مقاومتی گزینش و تحلیل شد. یافته‌ها نشان داد این منابع برای رسیدن به اقتصادی خودکفا، آموزه‌های متعددی از ضرورت آموزش، کاربرد قوانین و تکالیف شرعی در مفاصل اقتصادی و بیان راهبردهای توسعه اقتصادی در حوزه‌های مختلف تولید، توزیع و ... با تمرکز بر نقش حکومت و مردم ارائه می‌دهد. بر اساس نتایج تحقیق، جامعه اسلامی مکلف به بازنگری و تصحیح عملکرد اقتصادی خویش و الگوپردازی در عرصه اقتصادی است و در این بین با تکیه بر منابع اسلامی (قرآن و نهج البلاغه) که همواره خواهان عزت‌مداری، رفاه مادی و معنوی و اقتصادی خودکفا و ... بوده و با تبدیل گزاره‌های توصیفی به گزاره‌های علمی، می‌توان اقتصاد جامعه را مدیریت و به تحول اقتصادی دست یافت.

واژگان کلیدی

اقتصاد مقاومتی، خودکفائی، اسلام، نهج البلاغه.

در جمهوری اسلامی ایران با ظهور انقلاب اسلامی، شکل جدیدی از حکومت در دنیا شکل گرفت که بنای پذیرش ظلم، قلدری و استثمار و استعمار که غالباً از سوی دولت‌های استکباری تحمیل می‌شود را نداشته و به مبارزه با آن برخاسته است. ظهور این نظام در منطقه خاورمیانه که به لحاظ استراتژیکی از اهمیت خاص و ویژه‌ای برخوردار است، سبب شده که نظام سلطه با تمام قوا و با گزینه‌های مختلف جنگ و تهاجم در دوران‌های مختلف حیات این انقلاب به مبارزه با آن برخیزد. (رضوی، ۱۳۹۲، ص ۱؛ منصور، ۱۳۹۵، ص ۵۵) یکی از این گزینه‌های روی میز استکبار در عصر حاضر، اعمال تحریم‌های اقتصادی و هجمه به عرصه اقتصادی کشورمان است. وقوع برخی حوادث در سنوات دور و نزدیک در سطح ملی، نیز حاکی از حساسیت و واکنش بالای اقتصاد ایران نسبت به محرک‌های گوناگون و پایین بودن میزان تاب‌آوری و ظرفیت و قدرت ثبات آن دارد، طوری که تنها با نشر چند خبر جعلی و شایعه، ارزش پول ملی کاهش یافته و یا کالاهای ضروری و مورد تقاضای جامعه با کمبود شدید مواجه و یا دچار افزایش قیمت می‌شود. از طرفی با توجه به اینکه در منطق مقاومت، نوعی فراگیری برای مقابله با نارسائی‌ها و تلاش جهت وصول به بهترین وضعیت وجود دارد و به عبارتی اقتصاد مقاومتی مفهومی است که به دنبال بحران‌زدایی مقاوم سازی و ترمیم ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد موجود اقتصادی مطرح می‌شود و با تأکید بر مزیت‌های تولید داخل، در تلاش جهت خود اتکایی و کاهش وابستگی‌ها است. (میلانی، ۱۳۹۴، شماره ۷ و ۸، ص ۵) بنابراین با توجه به اهمیت چنین اقتصادی در دوام و قوام جامعه و نقش آن در تحقق آرمان‌های اسلامی و تأثیر قدرت و اقتدار اقتصادی در محافظت از دین و دنیای مردم و با توجه به اینکه لازمه و ضروری اقتدار سیاسی مسلمین، اقتدار اقتصادی آنان می‌باشد و هم‌چنین با توجه به دشمنی‌های علنی شده مستکبران و به کار بردن نهایت تلاش و قواایشان در این عرصه علیه کشورمان و تأکیدات و توصیه‌های مکرر رهبر معظم انقلاب در تحقق اقتصاد مقاومتی و لزوم در اولویت قرار دادن الگوها و اصول اقتصاد مقاومتی در ساختار اقتصادی و صنعتی کشور، پرداختن به موضوع اقتصاد مقاومتی و بررسی همه جانبه آن و پیاده نمودن آن در جامعه ضرورتی انکار ناپذیر است. لذا نظام اسلامی مکلف به بازنگری و تصحیح عملکرد اقتصادی خویش و مرور مجدد وظایف

و مسئولیت‌هایش در این عرصه و تدوین و ارائه مدیریتی راهبردی و برنامه‌ریزی دقیق و اصولی جهت تغییر این فرایند در کشور است.

قطعا پیشرفت و خودکفائی اقتصادی، علاوه بر تلاش دولت، نیاز به همکاری و مشارکت عمومی همه اقشار جامعه دارد و اعمال مدیریت‌های عقلانی و مدبرانه، پیش شرط و لازمه تحقق چنین اقتصادی می‌باشد. از آنجا که تکیه بر اندیشه‌های بیگانگان در ارائه نظریه و راهکار در عرصه اقتصادی با علم به عدم خیرخواهی و بلکه عداوت ایشان با نظام جمهوری اسلامی گاه مسیر پیشرفت را کندتر و بلکه راکد می‌سازد. لذا نظام جمهوری اسلامی، خود، مکلف به ارائه نظریه و الگو پردازی در برون رفت از این تنگناها و نیز عرصه‌های جدید اقتصادی است. آنچه این تکلیف مهم را آسان‌تر می‌نماید وجود و در دسترس بودن فرامین الهی است که در متون ارزشمند قرآنی و نهج البلاغه ذخیره شده و هم‌چنین استعدادها و امکانات سرشار معنوی و مادی کشور ایران است. با توجه به اهمیت دست‌یابی جوامع به اقتصاد خودکفا، پژوهش پیش‌رو در پی پاسخ به این سوال است که در قرآن و نهج البلاغه مهم‌ترین عرصه‌ها، جهت خودکفایی اقتصادی با تمرکز بر چه حوزه‌هایی و چگونه تدوین شده است و حکومت و مردم چگونه می‌توانند اقتصاد جامعه را به سوی اقتصاد مقاومتی برگرفته از آموزه‌های اسلامی پیش برند؟ دستیابی به اقتصاد مقاومتی نیازمند رویکرد جهادی، تکیه بر ظرفیت‌ها و امکانات داخلی و شناسایی و تبیین تکالیف و وظایفی است که بر عهده حکومت و مردم نهاده شده است، قطعا حضور مسئولانه دولت و مردم در این عرصه، با خودباوری، آموزش و فرهنگ‌سازی، افزایش کارایی در حوزه‌های مختلف تولید، توزیع و مصرف، انضباط مالی و بازرگاری در سیاست خارجی، فساد ستیزی و ... از جمله بایسته‌هایی است که سبب تحقق خودکفائی اقتصادی می‌شود که جامعه بدان نیازمند است. با توجه به این مهم، پژوهش حاضر به دنبال شناسایی و ارائه مهم‌ترین وظایف و مسئولیت‌های دولت و مردم جهت تحقق اقتصاد مقاومتی مبتنی بر مبانی نورانی قرآن کریم و توصیه‌ها و سیره عملی تجلی یافته حاکم مسلمین؛ امیرالمؤمنین علی علیه السلام در اثر ارزشمند نهج البلاغه است. منابعی که همواره خواهان عزت‌مداری، استقلال خواهی، رفاه مادی و معنوی و اقتصادی خودکفا و بدون وابستگی به بیگانان برای پیروانش بوده و گزاره‌های مختلف و فراوانی با نگاه وحیانی و معصومانه در راستای تحقق چنین هدفی ارائه نموده است.

پیشینه تحقیق

در موضوع اقتصاد مقاومتی مطالعات و پژوهش‌های مختلف انجام شده است. از جمله پژوهش‌های انجام شده در این زمینه مقاله «اقتصاد مقاومتی و ملزومات دستیابی به آن؛ رهیافت اصلاح الگوی مصرف» (۱۳۹۲) از مهسا رضوی، و ندا مهرزاد است. این مقاله بر این نکته تمرکز دارد که نقطه شروع اقتصاد مقاومتی سیاست‌گذاری برای اصلاح الگوی مصرف است. نویسندگان معتقدند مصرف، تولید را جهت می‌دهد و این دو در کنار یکدیگر، جهت سرمایه‌گذاری را مشخص می‌کنند. آنان همچنین نتیجه می‌گیرند که اشاعه و ترویج فرهنگ صحیح مصرف، سبب کاهش اتکای دولت به درآمدهای نفتی شده و نهایتاً به بهبود توزیع درآمد در بین اقشار مختلف جامعه منجر خواهد شد. همچنین سید جواد هاشمی فشارکی و سمیه پورعبدی در کتاب «تهدیدات اقتصادی و اقتصاد مقاومتی» (۱۳۹۳) به دنبال تبیین ضرورت و اهمیت پایداری اقتصاد مقاومتی در مقابل تهدیدات، شناخت ماهیت و چگونگی ابعاد تهدیدهای اقتصادی بوده‌اند. در این اثر، راهبردهای مقابله با این تهدیدات، متناسب با هدف فوق ارائه شده است. پژوهش دیگر، رساله «راهکارهای برون رفت از تحریم اقتصادی از منظر فقه» (۱۳۹۸) نوشته عباس علی سعیدی است. در این رساله با استناد به آیات قرآن کریم ثابت می‌گردد که مقابله و جهاد در برابر تحریم‌ها بر همه افراد از زن و مرد و... واجب است. در این اثر به تحلیل فقهی راهکارهای اقتصادی برون رفت از تحریم نیز پرداخته شده است. مطالعه و بررسی این منابع و منابع مشابه نشان می‌دهد که هر کدام از این پژوهش‌ها از زوایای خاص به اقتصاد مقاومتی اهتمام داشته‌اند. بنابراین پژوهشی که با لحاظ نقش دولت و مردم، تحقق اقتصاد مقاومتی را مورد بررسی قرار دهد شناسایی نگردید.

اقتصاد

کلمه اقتصاد برابر لاتین «Economy» است که از دو واژه «Oikos» به معنی خانه و «Nomos» به معنی قانون (یا Nemin به معنی اداره کردن) متشکل شده است و به همین دلیل به (تدبیر منزل) ترجمه می‌شود. واژه اقتصاد در لغت از ریشه «قصد» به معنی اعتدال و میانه‌روی است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۶۷۲؛ افریقی مصری، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۳۵۳) واژه «قصد» در لغت و ادبیات عرب به معنی استواری راه و روش نیز آمده است. (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص ۵۴؛ فیروزآبادی، ۱۴۱۱ق، ج ۱، ص ۴۴؛ زهری، ۱۴۲۱، ج ۸، ص ۲۷۴) «قصد فی الامر» به معنی میانه‌روی

کرد و در کارها افراط و تفریط نکرد. منظور از علم اقتصاد در اصطلاح اقتصاددانان عبارت است از علمی که رفتارهای بشر را در زمینه‌های مختلف تولید، توزیع و مصرف مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد تا قدرت و توانایی پیش‌بینی پدیده‌های اقتصادی را کسب نماید در واقع این علم، علم بهره‌گیری از فنون و ابزارهایی می‌باشد که با صرف کمترین هزینه‌ها بتواند بیشترین بازدهی را در سه حیطة تولید، توزیع و مصرف کالا و خدمات کسب نماید. (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۱، ص ۱۰-۱۴) در تعریفی جامع‌تر گفته شده: اقتصاد علمی است که به بررسی روش‌ها و فنون مختلف با هدف به کار بردن منابع محدود و کمیاب جوامع، جهت تولید انواع کالاها و خدمات جامعه به منظور برطرف کردن و تأمین هر چه بیشتر و بهتر درخواست‌ها و نیازهای نامحدود اعضای جوامع می‌پردازد. (نجفی، بی‌تا، ص ۹۲) با توجه به معنای اصطلاحی واژه اقتصاد و مقایسه آن با آیاتی که این واژه در آنها به کار رفته است مشخص می‌گردد که واژه اقتصاد و مشتقات آن در آیات قرآن، تنها در معنای لغوی آن به کار رفته است.^۱ و ناظر به مفهوم جدید و معنای مصطلح امروزی نیست اما می‌توان از لحاظ مفهومی از آن بهره‌مند گردید.

اقتصاد مقاومتی

واژه مقاومت در اصل کلمه‌ای عربی است که در زبان و ادبیات فارسی، شکل مصدری آن در معانی چون: استقامت، ایستادگی کردن، برابری کردن، پافشاری کردن، پای داشت، ثبات ورزیدن، پشتکار داشتن و معانی دیگری چون استحکام و دوام کاربرد دارد. (معین، ۱۳۸۶؛ دهخدا، ۱۳۷۳، واژه مقاومت/مقاومه). اما آنچه از فرمایشات مقام معظم رهبری در تبیین و تعریف اقتصاد مقاومتی می‌توان بهره‌مند شد این است که: اقتصاد مقاومتی به معنای تبدیل نمودن تهدیدها به فرصت‌ها، استفاده از کلیه ظرفیت‌های بخش‌های دولتی و غیردولتی در راستای شکوفایی اقتصاد است. (روزنامه کیهان ۹۳/۱۱/۳۰) به دیگر عبارت، اقتصاد مقاومتی به معنی شناسایی حوزه‌های فشار در شرایط کنونی تحریم‌ها و به دنبال آن تلاش برای کنترل و خنثی نمودن آنها و در شرایط آرمانی تبدیل نمودن چنین فشارهایی به فرصت و غلبه بر فشارها و تحریم‌ها و ضربات و حملات اقتصادی نیروهای متخاصم به جامعه است. (خبرگزاری اقتصادی ایران (econews.ir) این اقتصاد منفعل

۱. «وَ اَفْصِدْ فِي مَشِيكَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ» لقمان/۱۹، « مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءٌ مَا يَعْمَلُونَ » (قرآن کریم: ۶۶) « فَلَمَّا نَجَّاهُمْ اِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ » (قرآن کریم: ۳۱:۱۹)

نبوده و می‌تواند در مقابل اهداف سلطه، ایستادگی نمایند هم‌چنین این نوع اقتصاد در تلاش است ساختارهای اقتصادی موجود را تغییر داده و بومی سازی آن را بر مبنای جهان بینی اسلامی و اهداف آن قرار دهد. بنابراین اقتصاد مقاومتی، اقتصادی درون‌زا است. یعنی از دل ظرفیت‌های کشور و مردم می‌جوشد؛ اما در عین حال درون‌گرا نیست؛ این چنین اقتصادی چه در شرایط تحریم، چه در شرایط غیر تحریم، بارور خواهد بود و به مردم کمک می‌کند. (معظم رهبری، حرم رضوی ۱/۱/۱۳۹۳)

مسئولیت‌های دولت در تحقق اقتصاد مقاومتی

تحقق اقتصاد مقاومتی راهکارهای ویژه‌ای دارد که غالباً روند اجرای آن را پدید می‌آورند و سبب دستیابی به اهداف از مسیر تحقق عوامل، الزامات و اصول طراحی شده برای اقتصاد مقاومتی می‌شوند. در ادامه بحث به برجسته‌ترین و مهم‌ترین آنچه از نظر نگارنده و بر اساس تحلیل متون اسلامی وظیفه و مسئولیت دولت، جهت تحقق اقتصاد مقاومتی می‌باشد اشاره می‌گردد.

۱. بومی‌سازی علوم

بررسی‌های تاریخی در علل افول و انقراض امته‌ها نشان می‌دهد یکی از علل عمده در انحلال اقوام و دولت‌ها امتناع از حرکت بر مسیر دانش بوده‌است. امام علی عَلَيْهِ السَّلَامُ با تأکید بر این مهم، نقطه آغازین و لازمه هر عمل و ضروری هر برنامه و حرکتی را علم و معرفت می‌داند «مَا مِنْ حَرَكَةٍ إِلَّا وَ أَنْتَ مُحْتَاجٌ فِيهَا إِلَى مَعْرِفَةٍ» (محمودی، ۱۳۷۶، ج ۷، ص ۲۱۰؛ الحزّانی، ۱۴۰۴، ص ۱۱۹) و در شرافت و اهمیت علم می‌فرماید: «لَا شَرَفَ كَالْعِلْمِ» (حکمت ۱۱۳) بر این اساس در طول تاریخ حاکمان بزرگ‌ترین تمدن‌ها و امپراطوری‌ها تلاش و هزینه‌های زیادی جهت پیشرو بودن در دانش و کسب انحصار علوم مختلف داشته‌اند، مسلماً بسیاری از این ملت‌ها و بخصوص استعمارگران، دانشی را که این گونه به دست آورده‌اند و می‌تواند نشانه قدرت، عامل نفوذ و چیرگی و سبب سرآمدی آنها بر دیگر کشورها باشد را به آسانی در اختیار بقیه دولت‌ها قرار نمی‌دهند گاهی این دانش‌ها در قبال وابستگی به بیگانگان و عبور از استقلال ملت به دست می‌آید. بنابراین در دنیایی که بهای دانش تا این حد گران و نتیجه‌اش از دست دادن عزت، اقتدار و احساس کرامت است. کشوری که خواهان چنین ذلت و وابستگی نیست ناگزیر باید دانش بومی را خود ساخته و برنامه‌ها و فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و... را بر اساس این دانش بومی پی‌ریزی نماید. شاید بدین دلیل از علم در قرآن

به نور و روشنایی تعبیر شده (قرآن کریم ۱۶: ۱۳)^۱ و از طرفی دیگر، علم، عامل استحکام حکومت و کشور معرفی شده است «وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَهُ الْحِكْمَةَ وَفَضَّلَ الْخُطَابَ» (قرآن کریم ۳۸: ۲۰)

به یقین تکیه بر دانش و توانمندی‌های بومی، باعث گره‌گشایی‌های بسیار و عبور از محدودیت‌های مختلف بخصوص در بحث اقتصاد را به دنبال خواهد داشت. لذا خداوند مطلق علم مفید را فضیلت دانسته و یکی از ملاک‌های برتری افراد قرار داده است «يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ» (قرآن کریم ۵۸: ۱۱) از طرفی بومی‌سازی علوم، زمینه‌های فشار دشمنان، و تحمیل فرهنگ و عقاید خاص آنها که بعضاً بر مبانی غیر اسلامی و غیر ایرانی و با توجه به دیدگاه‌های خاص آنها بنا شده و هدف‌گذاری آن با اسلام به شدت متفاوت و در تعارض با دیدگاه و اندیشه‌های اسلامی و گاه حتی مغرضانه به دنبال محو و نابودی اندیشه‌های اسلامی است را به شدت کاهش خواهد داد. خداوند با گوشزد نمودن این نکته می‌فرماید: «إِنْ يَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ مِنْ أَعْدَائِهِمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُم بِالسُّوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ» (قرآن کریم ۶۰: ۲) علوم وارداتی یقیناً وجود متخصصان بیگانه را نیاز دارد تا بتوانند دستاوردهای علمی خود را در کشورهای متقاضی آموزش داده و یا در کشور مقصد اجرایی سازند. سابقه کشور ایران بخصوص در زمان پهلوی و هم‌چنین در سال‌های ابتدای پیروزی انقلاب و یا در ابتدای جنگ تحمیلی و عدم اطلاعات در زمینه ساخت ابزارهای نظامی و.. تحمیل برخی تحقیرها و آزارهای کفار در ازای آموزشی ناچیز را ملموس می‌سازد. چنین پیامدهایی است که امام علی علیه السلام تأکید دارد که این علوم باید بومی‌سازی شده و از منابع و افراد امین کسب گردد. ایشان در معرفی خود به عنوان یکی از این منابع ارزشمند علمی می‌فرماید: «فَبَادِرُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِ تَصْوِيعِ نَبْتِهِ وَمِنْ قَبْلِ أَنْ تُشْعَلُوا بِأَنْفُسِكُمْ عَنْ مُسْتَنَارِ الْعِلْمِ مِنْ عِنْدِ أَهْلِهِ» (خطبه ۱۰۵) (در فرا گرفتن علم بکوشید، پیش از آن که درخت آن بخشکد و قبل از آن که به خود مشغول گردید علم و دانش را از معدن آن که نزد اهلش می‌باشد استخراج کنید.) این سخن همانند سخنی است که ایشان در اواخر عمر مبارکشان فرمودند: «سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي» (خطبه ۹۳) بر این مبنا، حضرت آیت‌الله‌خامنه‌ای در سخنرانی خود مکرر تأکید می‌نماید که مجموعه سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، الگویی بومی و علمی، برآمده از فرهنگ انقلابی و

۱. «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تُسَوَّى الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ»

اسلامی و متناسب با وضعیت امروز و فردای کشور باشد. ایشان هم‌چنین متذکر می‌شوند: مراقب نظریه‌ها و تئوری‌های وارداتی غربی که هیچ هدفی جز حفظ آن روابط تحکم‌آمیز غرب با کشورهای از قبیل کشور ما را ندارند، باشید. علاوه بر آن، اصولاً داده‌ها و آموزش‌های آموزشگاه‌های جهان سلطه، گزینشی و در جهت تأمین منافع ایشان تدوین می‌شود. (بیانات مقام معظم رهبری ۲۰/۱۲/۹۲ و ۸۸/۴/۱۷) در این میان شاید باور برخی بر این باشد که دست رد زدن به درخواست‌های سلطه‌گران و تمکین نکردن نسبت به قراردادهایشان، زبان‌های اقتصادی بر کشور تحمیل کند. اما خداوند این اندیشه را باطل شمرده و مشکلات اقتصادی ناشی از قطع روابط با کافران و مشرکان را خود چاره خواهد نمود. (قطب، ۱۴۲۵ق، ج ۳، ص ۱۶۱۸) «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِن شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (قرآن کریم: ۹: ۱)

۲. تدوین راهبردهای عملیاتی

تدوین استراتژی کاربردی و عملیاتی، در گام نخست منوط به تعیین اهداف واقع‌بینانه بلند مدت و لحاظ منابع، نیازها، ارزش‌ها، توانایی‌ها و با بکارگیری و استفاده از دانش دانشمندان مسلمان، متعهد و آگاه بر اهداف مختلف اجتماعی، سیاسی و اقتصادی انقلاب اسلامی و شخصیت‌هایی است که قدرت غربال‌گری ایده‌های بیگانگان را از فیلتر مبانی و ارزش‌های اسلامی دارند، است. در این میان شرکت‌های دانش بنیان می‌توانند نقش مؤثری ایفا کنند. این مهم تنها در صورتی امکان‌پذیر خواهد بود که اطلاعات ارائه و عرضه شده بر آمارهای دقیق و روزآمد و اطلاعات کامل به همراه نگرش واقع‌بینانه و صحیح نسبت به موقعیت کشور تدوین گردد. در غیر این صورت نه تنها قدرت بهره‌وری از امکانات سلب می‌شود بلکه می‌تواند موجب تلف شدن امکانات و توانایی‌های موجود و وابستگی هرچه بیشتر به بیگانگان نیز گردد. (رک: نامه ۳۱، خطبه ۱۵۳، نامه ۴۵) به همین خاطر حضرت علی علیه السلام افراد را از پرداختن به اهداف و برنامه‌های نادرست یا کم اهمیت که سبب مهمل گذاشتن اهداف والا و مانعی جهت دستیابی به آنها هستند بازداشته و می‌فرماید: «دَعَّ مَا لَا يَغْنِيكَ وَ اشْتَغَلَ بِمُهْمَمِكَ الَّذِي يَنْجِيكَ» (حکمت ۳۴) بررسی آیات قرآن کریم، نمونه‌ای از تدوین استراتژی کاربردی توسط حضرت یوسف علیه السلام را نشان می‌دهد آنجا که ایشان در زمان حاکمیت خود با بحران

اقتصادی مواجه شدند و توانستند با پیش‌بینی شرایط سخت و دشوار آینده، راهکاری هوشمندانه برای گذر از این بحران ارائه دهند. خداوند در تشریح این موضوع می‌فرماید: «قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ* ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعُ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ» (قرآن کریم ۴۷: ۱۲-۴۸) راهبردهای عملیاتی پیشنهادی حضرت یوسف جهت عبور از این تنگنای اقتصادی بر اساس آیه فوق:

- ❑ مصرف کمتر
- ❑ افزایش تولید داخلی
- ❑ حداکثر بهره‌وری

آن حضرت به عنوان یک سیاست اقتصادی فرمان می‌دهد گندم‌ها را ذخیره و از حداقل ممکن آن استفاده نمایند «قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ» باید دقت داشت توصیه ایشان به کاشت گندم است نه اینکه افراد، سرمایه خود را جمع‌آوری کنند تا گندم و مایحتاج خود را خریداری نمایند.

۳. پیشگیری و مبارزه با مفاسد اقتصادی

فساد اقتصادی از جمله موضوعاتی است که همواره در بین جوامع مختلف وجود داشته و دارد این مفاسد بسیار آسیب‌زننده بوده و اقتضاء راهکارهای خاصی را دارد. در متون دینی راهکارهای مختلفی در این زمینه وجود دارد که بخشی از آن مربوط به مفاسد اقتصادی مسئولین و برخی دیگر مفاسدی مانند احتکار، انواع قاچاق، ربا و... است که میان اقشار مختلف جامعه قابل ردیابی می‌باشد. در این مجال، راهبردهایی در بخش تخلفات اقتصادی مسئولین، حتی‌المقدور بر اساس الگویی از قرآن و رفتار امام علی علیه السلام در زمان حکومت ایشان ارائه می‌گردد.

حضرت علی علیه السلام برای مبارزه با تخلفات اقتصادی، بیش از هر چیز به مسأله نظارت به عنوان اولین و مهم‌ترین عامل در پیشگیری از وقوع جرم، توجه خاصی دارند لذا دستور می‌دهند قبل از سپردن هرگونه مسئولیتی به افراد، ابتدا باید اقدامات‌گزینشی صورت گیرد، ایشان معتقدند حتی برای انتصاب شخصی به چوپانی گوسفندان جمع‌آوری شده به عنوان زکات، باید این نکته رعایت گردد. «وَلَا تَأْمَنَنَّ عَلَيْهَا إِلَّا مَنْ تَثِقُ بِدِينِهِ رَافِقًا بِمَالِ الْمُسْلِمِينَ» (نامه ۲۵) جای هیچ‌گونه تردیدی باقی نمی‌ماند که برای واگذاری

مسئولیت‌های مهم، حساسیت‌های خاصی در این زمینه وجود داشته‌باشد. چنانکه در منشور گزینش کارگزاران می‌فرماید: «وَتَوَخَّ مِنْهُمْ أَهْلَ التَّجَرِبَةِ وَ الْأَحْيَاءِ مِنْ أَهْلِ الْبُيُوتَاتِ الصَّالِحَةِ وَ...» (نامه ۵۳) و در فرازی دیگر از این نامه می‌فرماید: «ثُمَّ انظُرْ فِي أُمُورِ عَمَلِكَ فَاسْتَعْمِلْهُمْ اخْتِبَارًا» (در امور کارمندان بیاندیش و پس از آزمایش، آنان را بکار گمار) هم‌چنین امام علیه السلام معتقدند حاکم و مسئولین موظفند در دوران خدمت کارگزاران و نیروهای تحت امرشان، (نامه ۴۱) بر آنان نظارت مستمر و مستقیم داشته‌باشند. علاوه بر نظارت مستقیم، این افراد باید توسط نیروهای نامحسوس امین و صادق‌گفتار، رصد و عملکردشان به مافوق گزارش شود. گاهی نیز گزارش‌های مردمی (نامه ۷۱) از طریق سیستم (بیت القصص) (ابن ابی الحدید، ۱۳۷۷، ج ۱۷، ص ۸۷) که به نظر می‌رسد متناظر آن در جامعه کنونی، دفتر ارتباطات مردمی در نهاد رهبری است، انجام می‌شد.

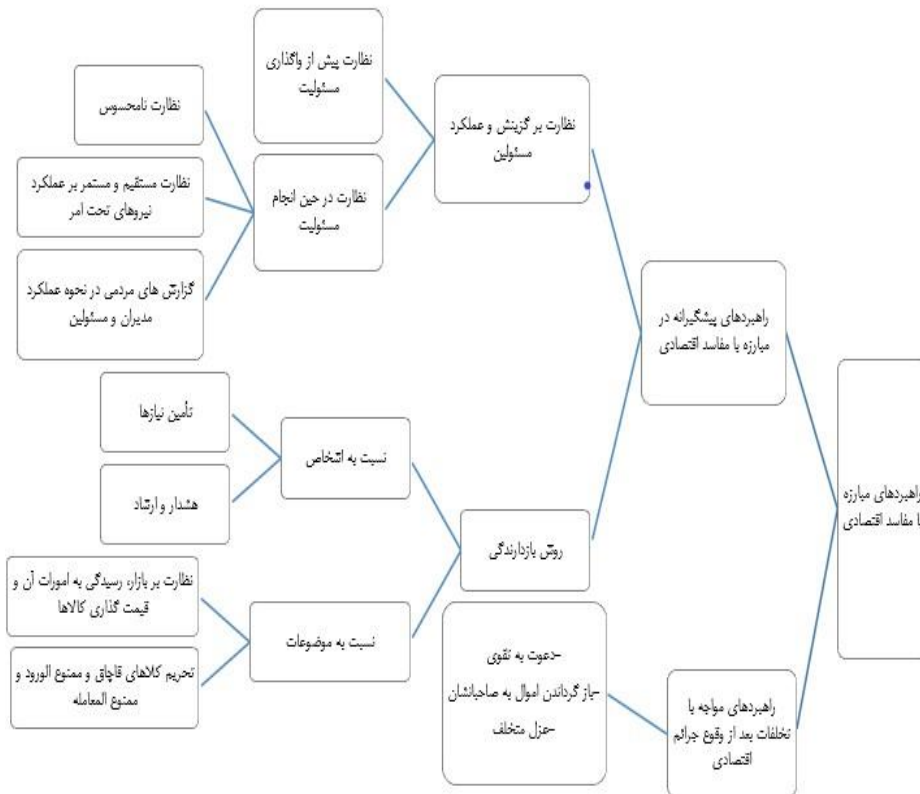
یکی دیگر از روش‌های مواجهه با تخلفات اقتصادی مسئولین، روش بازدارندگی است. با توجه به اینکه عدم برخورداری از حداقل امکانات و یا احساس فقر به خصوص در قشر مسئولین در ارگان‌ها و نهادهای مختلف حساس دولتی هم‌چون مسئولیت‌های قضایی می‌تواند آنها را به انواع انحرافات دچار سازد. ضروری است در ابتدای امر بر تأمین نیازها و توسعه رزق آنان تمرکز شود. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «ثُمَّ أَسْبِغْ عَلَيْهِمُ الْأَرْزَاقَ فَإِنَّ ذَلِكَ قُوَّةٌ لَهُمْ عَلَى اسْتِصْلَاحِ أَنْفُسِهِمْ وَ غِيٍّ لَهُمْ عَنْ تَنَاوُلِ مَا تَحْتَ أَيْدِيهِمْ وَ حُجَّةٌ عَلَيْهِمْ إِنْ خَافُوا أَمْرَكَ أَوْ تَلَمَّعُوا أَمَانَتَكَ» (نامه ۵۳) در این میان، هشدارها و ارشادها جزء گزینه‌هایی است که، خاصیت غفلت‌زدایی داشته، مخاطرات پیش‌رو را گوشزد نموده، افراد خاطی را متنبه ساخته و از تکرار خلاف، باز می‌دارد. به عنوان نمونه، هشدار نسبت به عدم رعایت ساده‌زیستی مسئولان می‌تواند سبب تقلید مردم از مسئولین (محدث اربلی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۲۱؛ الحزانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۰۸) و در نتیجه، ترویج روحیه تجمل‌گرایی در جامعه شود که تجمل، خود، گذرگاه سقوط به قعر دره اسراف و اتراف و از بسترهای نابودی جامعه است. (نامه ۳ و نامه ۴۵) از دیگر مواضع محتمل لغزش که متون اسلامی، نسبت به آنها، هشدار و اعلان خطر نموده موارد ذیل می‌باشد:

— هشدار در مورد خیانت به بیت‌المال (نامه ۲۰ و نامه ۲۶)، سفارش به دقت در استفاده از بیت‌المال (نامه ۶۷؛ صدوق، ۱۳۶۲، ج ۱ ص ۳۱۰)، هشدار در مورد اسراف‌کاری (نامه ۲۱)، هشدار و

راهنمایی در مورد عدم بازداشتن مردم از نیازهای خود (نامه ۵۱، نامه ۵۳)، منع رانت خواری و امتیازخواهی (قرآن کریم ۲۹-۲۸: ۳۳؛ نامه ۵۳؛ خوبی، بی تا، ج ۸، ص ۵۵۵؛ هشدار نسبت به رشوه خواری (نامه ۷۹)). نهایت امر در صورت وقوع جرائم اقتصادی، توصیه معصومین علیهم السلام استفاده از روش‌های ذیل است که البته باید به تناسب جرم انجام پذیرد.

- دعوت به تقوای الهی (نامه ۴۱ و نامه ۴۳) - تهدید و صدور دستور مبنی بر باز گرداندن اموال مسلمانان به صاحبانشان (نامه ۴۱) - عزل متخلف (نامه ۷۱) - مجازات تشهیر (نامه ۵۳) - کیفر با تازیانه (نامه ۵۳)

بر اساس آنچه در مبحث پیش رو تبیین گردید می‌توان راهبردهای عملیاتی مبارزه با مفاسد اقتصادی در قرآن و نهج البلاغه را به سبکی که در نمودار مفهومی ذیل آمده است اجرایی نمود.

۴. گسترش شفافیت مالی و اقتصادی

شفافیت اقتصادی به معنای در دسترس قرار دادن داده‌ها و اطلاعات بیشتر و بهتر در مورد وضعیت مالی بانک‌ها، شرکت‌ها و ادارات می‌باشد. شفافیت، از مفاهیم کلیدی در مباحث مربوط به فساد و سلامت اداری محسوب می‌شود و به عنوان مؤثرترین ابزار مبارزه با فساد اداری، برای استقرار دولت کارا و ایجاد جامعه پایدار دارد. فرایند شفاف‌سازی در گشایش امور غیرامنیتی برای افراد و جامعه می‌باشد؛ طوری که رسانه‌ها، فرهنگ‌ها، سیاست‌ها، تصمیمات و ... قابل عرضه به افکار عمومی مردم باشند تا افراد بتوانند درباره آنها قضاوت کنند. (سعیدی، ۱۳۹۸، ص ۵۰-۴۹) امام علی علیه السلام مدیران و مسئولین را موظف می‌کند صورت وضعیت حساب‌ها و گزارش عملکردشان، (هم درآمد‌ها و هم هزینه‌ها) را به مافوق خود ارائه دهند تا روشن شود حیف و میلی در بیت‌المال واقع شده یا نه. (نامه ۴۰) شفافیت گردش اطلاعات مالی و اقتصادی می‌تواند بسیاری از رانت‌های اطلاعاتی و ویژه خواری‌ها را حذف کند، مسئولیت‌پذیری نهادها را افزایش دهد، هم‌چنین در بهبود محیط کسب و کار و رقابت‌پذیری اقتصادی نیز نقش شایان توجهی دارد و باعث افزایش قدرت پیش‌بینی مردم و در نتیجه افزایش قدرت برنامه‌ریزی و مدیریت ایشان خواهد شد. امام علی علیه السلام از این موضوع به عنوان یکی از حقوق مردم نام می‌برد آن حضرت می‌فرماید: «إِنَّ لَكُمْ عِنْدِي الْآحْتِجَازَ دُونَكُمْ سِوَا» (نامه ۵۰؛ نصر این مزاحم، ۱۴۰۴ق، ص ۴۲۴)

۵. آموزش و فرهنگ‌سازی در مسائل اقتصادی و مالی

یکی از اصول و راهبردهای اساسی جهت رسیدن به خودکفایی اقتصادی، آموزش صحیح و اصولی اقشار مختلف در برخورد با پدیده‌ها و مسائل اقتصادی است. چنانکه امام علی علیه السلام جهت ایجاد معاملات سالم، کاهش مفاسد اقتصادی و تجارت موفق به کسبه، تجار و بازاریان توصیه می‌کند که حتما آموزش لازم را در زمینه معاملات ببینند: «يَا مَعْشَرَ التُّجَّارِ الْفِقْهَ ثُمَّ الْمُتَجَرَ الْفِقْهَ ثُمَّ الْمُتَجَرَ» (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۱۹۵) آموزش تجارت بدون ربا، آسان گرفتن معاملات، پرهیز از گران‌فروشی، رعایت عدالت و انصاف، پرهیز از قسم خوردن و دروغ گفتن در معاملات، اجتناب از کم‌فروشی و ... از جمله محتوای آموزشی در این باب می‌تواند باشد. چنانکه موضوعاتی نزدیک به همین موارد مذکور، محتوای آموزشی بوده است که امام علی علیه السلام مستقیماً در حین گشت‌زنی خود

در بازار کوفه و در مواقع مختلف به تجار و کسبه بازار آموزش می‌داده است. ایشان خطاب به بازاریان می‌فرماید: (از قسم خوردن برحذر باشید؛ چراکه حتی اگر سبب فروش کالا گردد، برکت را از بین می‌برد) (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۱۶۲) آموزش محتوای فوق ضرورتی است که بخصوص در جامعه امروزی و وجود بازارهای مالی، بورس جهانی، ارزهای دیجیتال و نوع معاملات آنها اجتناب ناپذیر است.

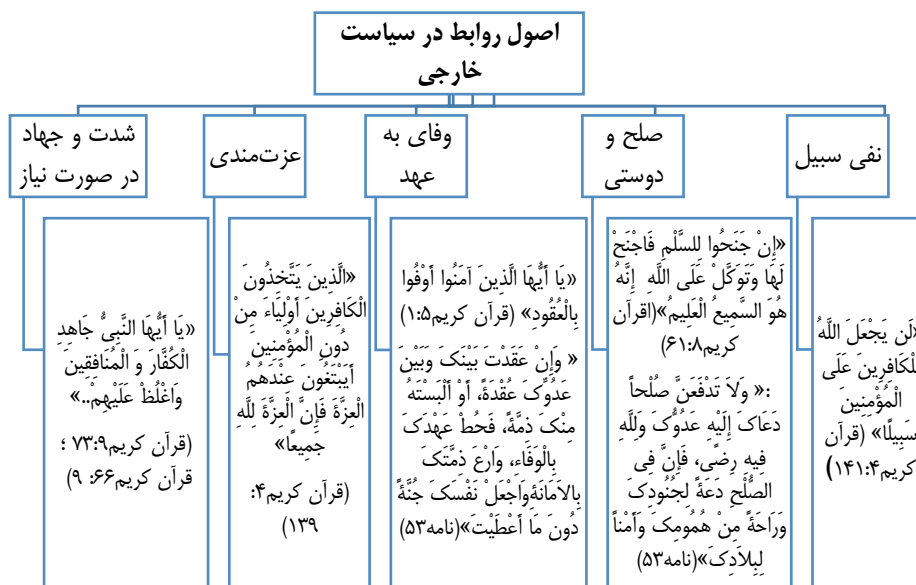
در موضوع فرهنگ‌سازی نیز، استفاده از تبلیغات وسیع و پردامنه به شیوه‌های مختلف و بروز، و با استفاده از رسانه‌های دیداری و شنیداری مختلف، فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی، همایش‌ها و ... به عنوان ابزاری جهت فرهنگ‌سازی و تغییر عادات نادرست اجتماعی و فردی مردم می‌تواند میزان قابل توجهی از امور هزینه آور کشور مانند (مصرف بی‌رویه آب، برق، گاز و حتی رفتارهای مانند آلودگی محیط زیست و...) را از بین برده و یا هزینه‌های اضافی کشور را کاهش دهد. علاوه بر آن تقویت عادت‌های صحیح با روش انگیزشی و از طریق گزاره‌های اسلامی می‌تواند به میزان قابل توجهی به اقتصاد جامعه کمک نموده (هم بار مسئولیت و هزینه‌های دولت را کاهش داده هم درآمدی برای خانواده‌ها رقم زند) لذا استفاده از آیات و روایات در تبلیغ این روش‌ها به منزله حضور یک نظام معرفتی کامل است که می‌تواند با گزاره‌های تشویقی و تکلیفی، نتیجه مورد نظر در اهداف اقتصادی را به خوبی، آسانی و حتی بدون تحمیل هیچ گونه هزینه و یا فشاری بر دولت تحقق بخشد. به عنوان مثال در تبیین رابطه متقابل انسان و طبیعت و وابستگی و تأثیر و تأثر این دو در تکامل و بقای یکدیگر، متون اسلامی، جامعه را به حفاظت و بهره‌مندی عاقلانه و مناسب از طبیعت سوق داده و هم از بهره‌برداری بی‌رویه و تخریب آن جلوگیری نموده است. چنانکه در بحث حفاظت و احیا درختان، امام علی علیه السلام حساسیت ویژه‌ای نسبت به این موضوع داشته‌اند. ایشان در نحوه اداره نخلستان‌ها سفارش می‌کند: «... أَنْ يَتْرُكَ الْمَالَ عَلَىٰ أُصُولِهِ، وَيَنْفِقَ مِنْ ثَمَرِهِ حَيْثُ أَمَرَ بِهِ وَ هَدَىٰ لَهُ، وَ أَلَّا يَبِيعَ مِنْ أَوْلَادٍ نَخِيلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ وَ دِيَّةً حَتَّىٰ تُشَكَّلَ أَرْضُهَا غِرَاسًا» (نامه ۲۵)

۶. بازنگری در سیاست خارجی و روابط بین‌المللی

یکی از مهم‌ترین وظایف دولت در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی، توسعه متوازن روابط با سایر

کشورها است. به عبارتی، سیاست خارجی یک دولت، سیاست آن کشور در کنش و ارتباط متقابل با دیگر دولت‌ها است. از منظر اسلام، سیاست و روابط خارجی باید بر اصول ذیل تنظیم شود:

در صورتی که کشور بخواهد سیاست خارجی خود جهت تحقق اقتصاد مقاومتی را بر مبنای اصول قرآنی بنا نهد، باید در سیاست خارجی از اصول فوق تبعیت نماید. و بر این اساس در مسائل اقتصادی مقتدرانه، هوشمندانه و فرصت طلبانه پیش رود تا بتواند جایگاه و قدرت اقتصادی کشور را افزایش دهد و منافع مشروع کشور را تامین کند. در این فرایند، تغییر ساختار خردمندانانه وزارت خارجه جهت بهره‌وری حداکثری از ظرفیت‌های خارجی در اقتصاد و به دست آوردن کرسی‌های مهم در سازمان‌های جهانی با هدف افزایش قدرت چانه‌زنی در موضوعات مختلف و ایجاد دیپلماسی قدرتمند اقتصادی، تعاملات مناسب و هدفمند بین‌المللی، منطقه‌ای و دوجانبه و استفاده از ظرفیت همسایگان و وصول به برترین سطح ممکن همکاری‌های مختلف به خصوص همکاری‌های اقتصادی بسیار ضروری می‌باشد. (موسوی شلحه، ۱۳۹۸، ص ۱۳۵-۱۳۴)

۷. افزایش صادرات

یکی از گزینه‌های مهم در پیشرفت و خودکفایی اقتصادی یک کشور، صادرات آن کشور است. بدون صادرات کالا و خدمات، گزینه‌های کارآمد و قابل توجهی برای افزایش دارایی‌ها و ثروت‌های

مادی جامعه وجود ندارد. شاید بدین دلیل است که خداوند زمانی که به آمد و شد کاروان‌ها میان سرزمین‌ها و کشتی‌ها میان بنادر اشاره می‌کند، آن را فضل و کرامت خداوند معرفی می‌کند. کرامتی که بایسته شکرگزاری است. خداوند می‌فرماید: «اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لِيَتَّجِرَ مِنْهُ بِأَمْرِهِ وَلِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (قرآن کریم ۴۵: ۱۲) کاهش اتکای بودجه و درآمدهای دولت به منابع نفت و گاز و جایگزینی با درآمدهای پایدار مالیاتی، صادرات غیرنفتی، صادرات دانش فنی و..

۸. افزایش کارایی در سه حوزه تولید، توزیع و مصرف

الف: حوزه تولید

تولید یا فرآوری در اصطلاح عبارت است از فعالیتی که با سازماندهی و به کارگیری سلسله عواملی مانند کار، منابع طبیعی، سرمایه و امکانات موجود به ایجاد خدمات و کالا ختم می‌گردد. بنابراین این محصولات تولید شده اعم از محصولات غیر فیزیکی (خدمات) و یا محصولات فیزیکی (کالا) می‌باشد. (مجتبوی نائینی، ۱۳۷۲، ص ۱۱۸؛ دادگر، ۱۳۹۷، ص ۱۴۲)

بدون تردید ایجاد ثروت و افزایش آن نیازمند تولید کالا، خدمات و یا دانش است بر این مبنا، اقتصاد مقاومتی نیاز مبرم به تولید در جهت ایجاد ثروت و اشتغال دارد. کار و تلاش از جمله عوامل و ابزار تولید محسوب می‌گردد لذا، همواره کار و تولید و تلاش برای کسب روزی حلال مورد تأکید و توصیه قرآن قرار گرفته است. (قرآن کریم ۱۰: ۶۲؛ مشابیه: ۱۷: ۱۲، ۲۸: ۷۳) در متون دینی بیکار بودن مطرود و مردود است و در مقابل کار و تلاش به عنوان یک امر مقدس شناخته شده است. مایحتاج اولیه و دائمی انسان حتی المقدور باید توسط خودش تهیه گردد و فرد فقط به تهیه مواد اولیه از بازار اقدام نماید و فرایند تبدیل این مواد به مواد مصرفی در داخل کشور انجام شود. متون نقلی و گزاره‌های تاریخی که زندگی پیامبران را به تصویر می‌کشند همگی حاکی از آن است که پیامبران، همواره به امر تولید، اشتغال داشته و از دسترنج خویش تامین معاش می‌نمودند. به عنوان مثال حضرت آدم عَلَيْهِ السَّلَام و هم‌چنین حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام به کشاورزی، حضرت نوح عَلَيْهِ السَّلَام به نجاری، حضرت شعیب عَلَيْهِ السَّلَام و موسی عَلَيْهِ السَّلَام به شبانی (قرآن کریم ۲۰: ۱۸)، حضرت ادریس عَلَيْهِ السَّلَام به خیاطی، و داود عَلَيْهِ السَّلَام به اسلحه سازی اشتغال داشتند. (ابن جوزی، ۱۴۱۲ ق، ج ۲، ص ۱۴۶) شبانی حضرت رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نیز در این متون بسیار معروف است. تامین امنیت غذایی و... یک کشور و در نهایت

تقویت تولید ملی و خودکفائی و بی‌نیازی آنان از بیگانگان با این استراتژی قابل وصول خواهد بود. (واسطی، ۱۴۲۴ق، ص ۱۳۷) با توجه به تاثیر این مهم در بحث اقتصاد مقاومتی برخی صاحب‌نظران اقتصاددان یکی از وظایف مهم والدین را مهیا و آماده کردن فرزندان برای کار و تولید می‌دانند. (صافی، ۱۳۹۰، ص ۱۰۹) بنابراین در بُعد وسیع‌تر یکی از وظایف مهم دولت کارآفرینی و بسترسازی جهت اشتغال مولد، افزایش سطح کیفیت محصولات و حتی المقدور تولید ارزان قیمت است. قطعاً افزایش تولید ملی، سبب افزایش اشتغال، درآمد و رفاه، افزایش موجودی کالاها، رفاه عمومی، افزایش درآمدهای دولت، کاهش نیاز به ارز و کاهش تورم شده و در نهایت پیشرفت اقتصادی، استقلال اقتصادی و بی‌اثر شدن تحریم‌های تحمیلی را موجب می‌گردد. آیت الله خامنه‌ای نیز در سخنرانی‌ای، تولید ملی را وظیفه‌ای همگانی و مقدمه استقلال اقتصادی می‌داند و در این زمینه تلاش و مجاهدت همگان را گوشزد می‌نماید (۱۳۹۰/۲/۱۰)

آب، زمین و کشاورزی

آب، زمین و کشاورزی سه گزینه‌ای هستند که توامان در چرخه اقتصاد مقاومتی نقش بسزایی ایفا می‌کنند. دو گزینه نخست علاوه بر فولید دیگری که در اقتصاد دارند از لوازم ضروری و جزء لاینفک جهت کشاورزی می‌باشند. امام علی علیه السلام، آب و خاک را سرمایه معرفی کرده و می‌فرماید: (کسی که آب و خاک داشته باشد و در عین حال فقیر زندگی کند، خداوند او را از رحمتش دور می‌کند) (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۳، ص ۱۹) آنچه از بطن این روایت حاصل می‌شود آن است که آب و خاک، ابراز تولید هستند و ملتها باید بوسیله آنها، خلاء اقتصادی خود را پر کنند و اگر از این موهبت الهی بهره نبرند ملتی نفرین شده و دور از رحمت خدا خواهند بود.

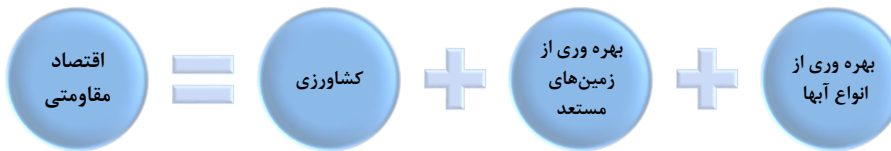
خداوند در برخی از آیات از زمین به عنوان منبع تولیدی نام می‌برد از باب نمونه در آیه ۱۰ سوره الرحمن آمده است: خداوند زمین را برای مردم نهاد: «وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ» (زمین را برای خلائق آفرید). هم‌چنین در آیه ۱۵ سوره ملک می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا...» آنچه از بطن این آیات برای رسیدن به اقتصاد مقاومتی می‌توان برداشت نمود این است که ابتدائاً بستر بهره‌وری از زمین‌های مستعد فراهم شود یعنی با بررسی و تحقیقات جامع، زمین‌ها از نظر نوع کشت شناسایی شوند و در هر زمینی محصولات مناسب و قابل رشد آن ناحیه، کشت و پرورش داده شود. بنابراین

معطل گذاشتن زمین‌های مستعد، و یا استفاده نادرست و کشت محصولات غیرضروری و یا نامتناسب با شرایط اقلیمی، به نوعی هدر دادن سرمایه است. لذا در برخی آیات به تولید و پرورش برخی گیاهان و درختان خاص سفارش شده است که از این توصیه نیز می‌توان در مباحث اقتصادی بهره برد. از باب نمونه خداوند می‌فرماید: «فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِّنْ نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَّكُمْ فِيهَا فَوَاكِهٌ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ * وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورٍ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالذُّهْنِ وَصَبِغٍ لِّلأَكْثَرِينَ» (قرآن کریم ۲۳: ۱۹-۲۰)

(سپس به وسیله آن باغ‌هایی از درختان نخل و انگور برای شما ایجاد کردیم؛ باغ‌هایی که در آن میوه‌های بسیار است و از آن می‌خورید. و نیز درختی را که از طور سینا می‌روید (درخت زیتون) و از آن روغن و نان خورش برای خوردگان فراهم می‌گردد، آفریدیم) این آیه و آیات دیگری که به برخی از محصولات و خوراکی‌ها سوگند یاد می‌کند (قرآن کریم ۹۵: ۱)، می‌تواند نشانه ارزشمندی آنها در حیات انسان‌ها باشد که این مطلب، دقت مضاعف و تحقیقات گسترده‌تری را می‌طلبد. چنانکه در آیه فوق یکی از موضوعات مورد اشاره، بهره‌برداری از دانه‌های روغنی است.

در نمودار ذیل این چرخه تولیدی ترسیم شده است.

مواهب و منابع دریایی

یکی از این مواهب الهی، که به روایت قرآن می‌تواند در بحث اقتصاد مقاومتی کارایی زیادی داشته باشد نعمت دریاست. قرآن کریم ۱۴: ۳۲؛ قرآن کریم ۳۵: ۱۲) وجود آب دریا و رودها که مملو از منابع عظیم غذایی، نفت، امکان کشتیرانی، ماهی‌گیری، وجود مواد اولیه ساخت کالاهای زینتی و... است هر یک می‌تواند باعث اشتغال افراد زیادی شده و رونق تولید و صادرات را در پی داشته باشد در آیات قرآن کریم به این موارد و مواهب اشاره شده است؛ در آیه ۱۴ سوره نحل به سه قسم از منافع دریاها اشاره شده است:

۱- گوشت تازه که خداوند رایگان در اختیار بشر گذاشته است «لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا»

۲- مواد زینتی: «وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا»

۳- حرکت کشتی‌ها برای انتقال انسان و تامین نیازمندی‌های وی «وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَ

لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ»

دام‌پروری (چهارپایان)

مواردی مانند تهیه گوشت، مواد پروتئینی و لبنیات جهت تغذیه انسان، پشم و چرم جهت تهیه پوشاک، (قرآن کریم ۱۶: ۶۶ و ۵) خانه سیار عشایری و فرش و ابزار منزل، همچنین انتقال بار از مکان‌ها و راه‌هایی که دسترسی از طریق وسایل دیگر ممکن نیست، زینت، ورزش و... (قرآن کریم ۱۶: ۸-۶) از جمله فواید دامداری و دامپروری است که توجه و دقت به هر کدام از ابعاد مورد اشاره، عامل تامین امنیت غذایی و تولید محصولات راهبردی و در نهایت رونق اقتصادی و بی‌نیازی از واردات کالا خواهد بود. علاوه بر آن ایجاد اشتغال مولد را ضامن و از مشکلات اجتماعی و... ناشی از بیکاری خواهد کاست که یقیناً لازمه رسیدن به این هدف، افزودن بر کمیّت و کیفیت محصولات دامی است تا در راستای صادرات و نیازهای داخلی مفید باشند.

دارو

دارو از جمله گزینه‌هایی است که می‌توان از آن به عنوان اهرمی استراتژیک استفاده کرد. استفاده بهینه و روشمند و علمی از داروها و گیاهان سنتی می‌تواند مصرف بی‌رویه داروهای شیمیایی را کاهش داده و از این طریق به اقتصاد کشور و خروج ارز کمک نماید از طرفی با پرورش و گسترش این محصولات دارویی می‌توان به اقتصاد خانواده کمک نمود و در بُعد وسیع‌تر با صادرات آن برای کشور ارز آوری نمود. این داروها می‌تواند پادزهرهایی که از مار و عقرب و... بدست می‌آید و یا محصول حشرات مانند زنبور عسل باشد که خاصیت غذایی و دارویی همزمان دارد (قرآن کریم ۱۶: ۶۹، حکمت ۴۰۰) این محصول آنقدر ارزشمند و مفید است که به تعبیر امام علی علیه السلام از خوراک‌های گوارای اهل بهشت است. (خطبه ۱۶۴)

صنعت

اسلام، به دنبال پیشرفت و خودکفایی مسلمانان در صنعت و تکنولوژی است لذا از جامعه مسلمین می‌خواهد که در چارچوب رعایت موازین اخلاقی و ارزش‌های انسانی در مدار فعالیت‌های

علمی و صنعتی قرار گیرند و با آمادگی، جهت سبقت گرفتن از دشمنان در این عرصه‌ها به حرکت علمی و صنعتی خود ادامه دهند. (قرآن کریم ۸: ۶۰) تولیدات بخش صنعت هم شامل تولیداتی است که تسهیل کننده تولیدات دیگر بخش‌هاست و هم شامل تولیداتی است که در نیازهای روزمره مورد استفاده قرار می‌گیرند و از جمله کالاهای ضروری و اساسی به شمار می‌آیند (میرجلیلی، ۱۳۹۴، ص ۱۷) و یک کشور باید بتواند کالاهایی را که حیات افراد یا قوام نظام جامعه بخصوص در بخش صنعت به آن بستگی دارد را تولید کند. خداوند در آیات مختلف، به مصادیقی از صنعت که برای اداره، سامان و خودکفایی یک جامعه ضروری است اشاره می‌فرماید (قرآن کریم ۵۷: ۲۵؛ قرآن کریم ۳۴: ۱۲-۱۳) تولیدات اساسی بخش صنعت که مورد توجه متون دینی است را می‌توان به دو بخش تقسیم نمود:

- وسایل دفاعی و ابزار نظامی (قرآن کریم ۱۱-۱۰: ۳۴، خطبه ۶۵، خطبه ۱۳۹)
- وسایل حمل و نقل (قرآن کریم ۱۶: ۸/؛ قرآن کریم ۶۰: ۸ نامه ۵۱، خطبه ۱۸۵)

ب: حوزه توزیع

یکی از اهداف آرمانی دولت جمهوری اسلامی مبارزه با نابرابری اجتماعی و فقر می‌باشد. برای رسیدن به این هدف و منظور، گسترش عدالت اجتماعی از طریق تامین نیازهای اساسی خوراک، پوشاک، مسکن، امکانات لازم برای آموزش و پرورش و شرایط و امکانات کار در اصل چهل و سوم قانون اساسی کشور گنجانده شده است. محدوده توزیع عادلانه منابع، سهم بری عادلانه عوامل در زنجیره تولید تا مصرف متناسب با نقش عوامل در ایجاد ارزش، می‌باشد. (قانون اساسی، اصل ۴۳) عدالت اجتماعی در بُعد اقتصادی از نظر گزاره‌های اسلامی، با تامین زندگی متوسط اجتماعی برای فقرا و افراد کم بضاعت و همچنین جلوگیری از انباشته شدن بیش از حد ثروت در دست اغنیا محقق می‌گردد. (قرآن کریم ۷: ۲۹؛ ۵: ۸؛ ۴: ۱۳۵، ۱۱: ۸۵، ۱۷: ۳۵؛ ۵۵: ۱۹؛ خطبه ۲۲۲، خطبه ۱۲۶، خطبه ۱۳۱) در راستای تامین این هدف، در گزاره‌های اسلامی سنت‌ها، فرامین و دستورات نیکو و پسندیده‌ای وجود دارد که انجام آن‌ها می‌تواند با تاثیر مثبت بر گسترش اقتصاد مقاومتی و روند فقرزدایی میزان مشکلات اقتصادی را تا حدودی کاهش داده و از طرفی پشتوانه‌ای باشد جهت رشد و خودکفایی اقتصادی جوامع که توضیح اقسام و گونه‌های مختلف آن، ذیل بحث توازن ثروت مطرح می‌گردد.

توازن ثروت

در آیات قرآن و روایات، راهکارهایی در قالب احکام و در راستای ایجاد تعادل و توازن ثروت در بین افراد جامعه پیشنهاد شده است. در واقع این موارد، مصادیقی از اقتصاد مقاومتی در حوزه توزیع است که در راستای برقراری عدالت اجتماعی و اقتصادی (پرداخت حقوق اقتصادی دیگران) در گزاره‌های اسلامی وارد شده است. از جمله این موارد که بعضاً در متون دینی از آنها به تکالیف واجب مالی تعبیر می‌شود در کنار خودداری کردن از برخی حرام‌های مالی که متون اسلامی از انجام آنها نهی نموده است، از جمله راهکارها و روش‌هایی است که می‌تواند در ریشه کن کردن فقر و نهایتاً رشد اقتصادی جوامع نقش مهمی داشته باشد. این احکام و تکالیف دینی و دستورات مالی و اقتصادی در بحث اقتصاد مقاومتی در حوزه توزیع که در راستای برقراری عدالت اجتماعی و اقتصادی در گزاره‌های اسلامی وارد شده است عبارتند از: خمس: قرآن کریم ۸: ۴۱، حکمت ۲۷۰ (زکات: قرآن کریم ۹: ۱۰۳، خطبه ۱۰۹، خطبه ۱۹۰، انفاق: قرآن کریم ۲: ۲۶۱، نامه ۳۱، حکمت ۲۳۲، مالیات نامه ۵۱.۵۳.۲۵) با تشریح مساعی و مشارکت جمعی همه افراد و دستگاهها و ارکان نظام، در پرداخت وجوهاتی چون زکات، خمس، مالیات و دیگر واجبات مالی و توزیع عادلانه آنها بنابر تقسیم و توزیعی که خداوند در بحث سهم‌بران از این موارد، تعیین فرموده است توسط دولت، نه تنها مشکلات مالی و اقتصادی قشر فقیر و مستمند جامعه حل می‌گردد، بلکه باعث ساماندهی و رونق امور عام‌المنفعه شده و می‌تواند رشد اقتصادی را تضمین کند و با جلوگیری از تمایل افراد ضعیف‌الایمان به سوی دشمنان میزان مقاومت کشور را بالا برده و از نفوذ آنان جلوگیری نماید بر اساس متون اسلامی موارد فوق برکات اقتصادی زیادی به دنبال دارد. سبب تعدیل ثروت‌ها، ایجاد محبت بین مسلمین، رفع شکاف طبقاتی، فزونی و برکت مالی منفق (قرآن کریم ۲: ۲۶۱، حکمت ۲۵۲، خطبه ۲۳۴) و ... می‌شود.

ج: حوزه مصرف

کمیت و کیفیت مصرف در اقتصاد جوامع و بلکه در بنیان آنان اهمیت شایان توجهی دارد. بر این اساس هشتمین بند و فراز ابلاغیه سیاست‌های اقتصاد مقاومتی بر مدیریت مصرف با تأکید بر اجرای سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف و هم‌چنین ترویج و گسترش مصرف کالاهای داخلی همراه

با برنامه‌ریزی جهت ارتقاء کیفیت و رقابت‌پذیری در تولید اشاره دارد. اقتصاد مقاومتی در این حوزه دارای مصادیق خاصی است از جمله:

حمایت از کالاها و تولیدات داخلی

چشم داشتن به امکانات دیگران و غافل ماندن از توانایی‌ها و سرمایه‌های خویش، یکی از مهم‌ترین عوامل سقوط جوامع است. زیرا جامعه‌ای که با وجود برخورداری از امکانات و استعدادها، به امکانات بیگانگان چشم دوخته باشد، نمی‌تواند از عزت و اقتدار کافی برخوردار باشد. (جعفرزاده کوچکی، ص ۹۳) چنین جامعه‌ای جهت دستیابی به امکانات و بهروری از امکانات دیگران، باید همواره در برابر آنها سر تعظیم فرو آورده، تسلیم خواسته‌ها و امیال آنان بوده و در برابرشان خضوع و خشوع کند. چنین عملکردی در آداب و فرهنگ اسلامی برای مسلمانان بسیار قبیح و از آن تحذیر شده است. (قرآن کریم ۲۰: ۱۳۱) علاوه بر آن شکی نیست که ورود محصولات خارجی، از لباس، کفش و انواع پوشاک گرفته تا انواع ابزارآلات و طرح‌های مختلف معماری و... سبب می‌شود فرهنگ خارجی و بیگانه نیز بدون هیچ‌گونه غربال‌گری وارد مرزهای کشور شده و بنیان اعتقادات و باورهای افراد و بالتبع جامعه را ویران می‌کند. (قرآن کریم ۶۰: ۲) علاوه بر آن، این واردات و بی‌مهری نسبت به کالاها تولید داخل، باعث بیکاری قشر عظیمی از جوانان و نیروهای آماده به کار، بی‌رونقی صادرات و تعطیلی واحدهای تولیدی کوچک و بزرگ، فرار مغزها و وابستگی و نیازمندی هرچه بیشتر کشور به بیگانگان می‌شود و به فرموده امام علی علیه السلام در نهایت اسارت و بندگی چنین جامعه‌ای در عوض تامین حداقل‌های جامعه را به دنبال خواهد داشت. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷، ص ۴۲۳؛ ابو الفتح کراچکی، ۱۳۹۴، ص ۶۷)

اصلاح الگوی مصرف

یکی از شاخصه‌های اقتصاد مقاومتی را باید در نحوه مصرف و صرفه‌جویی ارزیابی نمود. نحوه مصرف و تعیین اسراف کاری و عدم اسراف که در این نوع مصارف مورد سنجش قرار می‌گیرد بر اساس تعابیر قرآنی شامل دو حیطة مصارف شخصی (قرآن کریم ۶۲: ۱۴۱) و مصارف غیر شخصی (قرآن کریم ۲۵: ۶۷) می‌شود. بنابراین این گزینه جزء وظایف مشترک دولت و مردم است. که در یک بُعد آن مدیریت مصرف فرد و خانواده است و دیگری مدیریت و نظارت دولت بر میزان و

چگونگی مصرف ادارات، ارگانها و سازمان‌های دولتی و خصوصی. اسلام جهت مدیریت مصرف، حدودی برای بهره‌مندی و استفاده از امکانات و نعمت‌های الهی تعیین نموده است از جمله این حدود پرهیز از اسراف و تبذیر، تضييع و ... است (نامه ۲۱). و با جدیت به مبارزه با چنین پدیده‌هایی پرداخته است. خداوند اگر ربا خواران را به عنوان یکی از مفسدان اقتصادی، شیطان زده و فریب خورده می‌داند، در مقابل، اسراف‌گران را برادران شیطان و اهل جهنم خطاب می‌کند. (قرآن کریم ۱۷: ۲۷؛ ۴۰؛ ۴۳؛ ۲۰؛ ۸۱) خداوند و به تبعیت از آن حضرت علی علیه السلام پیامد این سبک زندگی را مبتلا شدن به فحطی، محرومیت و دچار شدن به زندگی طاقت فرسا و در نهایت نابودی جوامع می‌داند. (قرآن کریم ۱۶: ۱۱۲؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ج ۱۷، ۸۴؛ جلالی شاهرودی، ۱۳۹۰، ص ۱۷۱، حکمت ۶۵۹) جهت دسترسی ملموس‌تر وظایف دولت در سه حوزه (تولید، توزیع و مصرف) در جدول ذیل تبیین می‌گردد.

حوزه تولید	وظایف دولت	حوزه توزیع	وظایف دولت	حوزه مصرف	وظایف دولت
کار و تلاش (استفاده مناسب از توان کارا) کشاورزی منابع دریایی دامداری دارو	- به کارگیری همه منابع بالقوه و بالفعل و استفاده از همه ظرفیت‌های موجود	خمس	- تامین شرایط لازم جهت تحقق عدالت تخصیصی و عدالت توزیعی (محرومیت زدایی) - تبیین و ترویج احکام اقتصادی - فساد زدایی و رانت زدایی	مصرف کالاهای داخلی و حمایت از تولیدات داخلی	- تقویت تولید ملی - رونق تجارت و رشد صادرات - کاهش مخارج دولتی
	- تقویت روحیه خودباوری	زکات			
	- ابتکار، خلاقیت و فرهنگ تولید	انفاق			
	- کارآفرینی و جلب مشارکت عمومی	ربا احتکار			
راه‌سازی و حمل و نقل صنایع دفاعی صنعت ساخت کشتی صنعت زینتی	- تامین امنیت غذایی و تولید محصولات مورد نیاز کشور	مالیات		استقامت و قناعت	- قاعده نفی سبیل: پرهیز از واردات و مصرف کالاهایی که با عزت مسلمان منافات دارد - پرهیز از مصرف کالاهای خارجی، بویژه کالاهای غیر ضروری - تولید کالاهایی مورد نیاز جامعه بخصوص کالاهای تولید شده توسط بیگانگان که عزت جامعه را به خطر انداخته است.

مسئولیت‌های مردم در تحقق اقتصاد مقاومتی

اقتصاد، زمانی واجد توان مقاومت و پایداری فوق العاده می‌گردد که محوریت آن توده‌های مردمی باشند. منظور از مردمی کردن اقتصاد در گام نخست، حساس کردن مردم به اقتصاد و بعد از

آن درگیر نمودن آنان به عنوان مصرف کننده‌های فعال در اقتصاد می‌باشد. در گام‌های بعدی درگیر کردن مردم تحت عنوان تولیدکننده و توزیع‌کننده فعال و مهم‌تر از همه دخالت دادن و سهیم کردن مردم در توسعه، پیشرفت و ترقی کشور و رقم زدن توسعه مشارکتی قرار دارد که بسیار وسیع‌تر و گسترده‌تر از دخالت دادن صرف سرمایه‌ها و دارایی‌های مردم در اقتصاد می‌باشد. (شهبازی، ۱۳۹۴، ش ۱) امام علی علیه السلام در مورد اهمیت حضور و مشارکت آحاد مردم در عرصه اجتماع می‌فرماید: (همانا عموم مردم ستون‌های استوار دین، و اجتماعات پرشور مسلمانان، و نیروهای ذخیره دفاعی، هستند پس به آنها گرایش داشته باش و میل و اشتیاق تو با آنان باشد. (نامه ۵۳) قرآن کریم نیز بر این نکته تأکید می‌ورزد که عامل برپایی قسط و عدل در جامعه مردم هستند و پیش‌برد اهداف جامعه و بازسازی و توسعه اقتصادی کشورها به واسطه همراهی مردم و با فرماندهی و رهبری اولیای الهی تحقق می‌پذیرد. (قرآن کریم ۵۷: ۲۵) در زمینه مسائل اقتصادی مردم موظفند و بلکه می‌توانند اندیشه‌ها، افکار، رفتارها و طرح‌های اقتصادی خود در زمینه مختلف تولید، مصرف، سرمایه‌گذاری و پس انداز و... را با سیاست‌های اقتصاد مقاومتی هماهنگ کنند. البته بسیاری از وظایفی که ذیل مسئولیت‌های دولت تبیین گردید جزء وظایف مشترک دولت و مردم محسوب می‌گردد چنانکه در بحث کار و تلاش (استفاده مناسب از توان کار (فراهم نمودن زمینه اشتغال و... بر عهده دولت و کمک به تولید محصولات مورد نیاز کشور بر عهده مردم است. توازن ثروت و پرداخت خمس و زکات و... بخش عمده آن به عهده دولت و بخشی از آن به عهده مردم است لذا در بحث حاضر صرفاً به بیان وظایف اختصاصی مردم در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی پرداخته می‌شود. از جمله وظایف و نقش‌های مردم در تحقق اقتصاد مقاومتی موارد ذیل می‌باشد:

۱. انضباط مالی و مدیریت هزینه‌ها

در اقتصاد اسلامی از شروط تصرف فرد در مال و ثروتش، عاقل و بالغ بودن است. از نظر اسلام شخصی که دارای قدرت تمییز و قوای عقلی و تشخیص درست نباشد اموال خویش را تلف نموده و یا در راه غیر صحیح به کار می‌برد. (قرآن کریم ۴: ۶) و بدین وسیله هم سبب ضرر و زیان و از دست دادن دارایی خود و حتی دیگران می‌شود. یکی از مشکلاتی که غالب خانواده‌ها با آن مواجه هستند عدم تدبیر و قدرت برنامه‌ریزی و هدف‌گذاری جهت تنظیم میزان درآمد و هزینه‌های زندگی است. گاهی مشاهده می‌شود که خانواده‌ها به واسطه چشم و هم‌چشمی و رقابت، متحمل هزینه‌های

هنگفتی در تهیه کالاهای لوکس و بدون استفاده و یا جهت جراحی‌های مختلف زیبایی می‌شوند. این موضوع در حالی است که در جامعه امروزی و تنگناهای اقتصادی پیش آمده، انضباط مالی، کاهش هزینه‌های غیر لازم و مدیریت هزینه‌ها (تدبیر و برنامه‌ریزی عاقلانه و خردمندانه جهت تنظیم مخارج زندگی و خودداری از ایجاد هزینه‌های اضافی) یکی از شروط مهم جهت تامین سلامت خانواده‌ها در بُعد اقتصادی است. (رک. نامه ۴۷، ۵۳، ۵۱)

۲. اصلاح الگوی مصرف

منظور از اصلاح الگوی مصرف، پرهیز از هرگونه اسراف و تبذیر، تجمل‌گرایی، تبرج و حیف و میل کردن منابع و امکانات در دسترس و به عبارتی مصرف بهینه و درست کالا و انرژی، دقت در انتخاب کالا و خدمات و حتی نوع کالای مصرفی، زمان مصرف و مقدار مصرف است. طوری که به اقتصاد خانواده و در نهایت به اقتصاد جامعه کمک نماید. قطعاً مصرف بهینه و پرهیز از اسراف و تبذیر، نیاز کشور به واردات و هم‌چنین تولید انبوه برای مصارف داخلی را کاهش می‌دهد و به واسطه تراکم محصول و افزایش تولید بیش از مصرف داخلی و نیاز کشور می‌تواند زمینه صادرات محصولات مختلف را نیز فراهم نماید و بدین طریق عامل توسعه و خودکفائی اقتصادی و مانع تسلط بیگانگان و کفار بر جامعه گردد. بنابراین اصلاح الگوی مصرف به عنوان بهره‌برداری به اندازه نیاز از منابع، و صرفه جویی در شرایط وفور نعمت، نعمت را پایدار ساخته و شرایط عبور را به هنگام سختی‌ها و تنگناهای اقتصادی، هموار می‌سازد. (اعرابی، ۱۳۹۸، ص ۱۵۶) این موضوع تحت برنامه‌ریزی آینده‌نگرانه و اهتمام به مدیریت مصرف در سیره مدیریتی حضرت یوسف قابل مشاهده است آن حضرت از مردم مصر درخواست نمود تا در هفت سال نخست که محصول مزارع فراوان می‌باشد از حداقل مورد نیاز گندم استفاده نموده و با مدیریت مصرف از هدر رفت آن خودداری نمایند « قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَائِبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ » (قرآن کریم ۱۲: ۴۷-۴۸) در شرایط کنونی و در شیوه‌های مصرف بهینه و پرهیز از اسراف بخصوص در حامل‌های انرژی، دستورالعمل‌های اسلام کاربرد فراوانی دارد و خانواده‌ها می‌توانند شیوه‌های صرفه جویی در مصرف آب و برق و مصارف بهداشتی و خوراکی و گم و کیف آن را مطابق آن چیزی که در دستورالعمل‌های اسلامی پیشنهاد شده است رعایت کنند. خداوند، در آیه ۱۴۱ سوره انعام « كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ » چندین نکته در باب نحوه مصرف بیان

می‌کند: نحوه و زمان مصرف میوه که سلامت جسمی فرد را به همراه خواهد داشت، پرهیز از اسراف که پیامد آن فقر و تنگدستی است و تشریک مساعی در رفع نیاز افراد جامعه به خصوص قشر فقیر و مستمند. رعایت هر کدام از این موارد (نحوه مصرف و پرهیز از اسراف) می‌تواند سبب کاهش هزینه‌های فرد شده و «وَأَتُوا حَقَّهُ» توجه به نیازمندان، سبب توزیع و تعدیل ثروت شده و بدین طریق به اقتصاد جامعه کمک شایانی نماید.

۳. مصرف کالاها و تولیدات داخلی

اهمیت دادن به کالای داخلی و موظف نمودن خود به مصرف آنها می‌تواند در ایجاد اشتغال و کاهش وابستگی و تهدیدات اقتصادی، تهدیدات اجتماعی و فرهنگی (قرآن کریم ۲: ۶۰) و رسیدن به استقلال اقتصادی نقش و تأثیری چشم‌گیری ایفا کند. علاوه بر مانعی است در مقابل تهدیدات اقتصادی، تهدیدات اجتماعی و فرهنگی آن بر خانواده و جامعه اسلامی است. در این میان نقش زنان خانواده بسیار حساس و حیاتی است زیرا آنها می‌توانند، به عنوان مصرف‌کنندگان اصلی و متقاضیان محصولات مختلف، با انتخاب صحیح، نقش حیاتی در جهت دادن به تولید و رونق اقتصادی جامعه داشته باشند. به نظر می‌رسد بها و اهمیت دادن به کالاهای داخلی و حمایت از آنها در شرایط کنونی جامعه ایران، موضوعی است که می‌تواند به شدت سبب تقویت تولیدکنندگان داخلی و افزایش کیفیت کالاها و خدمات گردد. مرور و نگاهی به فرایند صنعتی شدن بسیاری از جوامع موفق در این خصوص، به نقش پررنگ مردم و فرهنگ مصرف‌کننده داخلی ایشان، گواهی خواهد داد. مؤید این برداشت، فرموده مقام معظم رهبری است که در بیانات خود متذکر شده‌اند که: خرید جنس داخلی یک ضرورت برای مقاوم‌سازی اقتصاد می‌باشد و بر روی همه چیز این کشور تأثیر می‌گذارد؛ باید به این نکته توجه کرد این نقش و وظیفه همه مردم است. (بیانات مقام معظم رهبری ۹۳/۱/۱) از دیگر موضوعاتی که در تحقق اقتصاد مقاومتی، نقش مردم به صورت ملموس و برجسته نمایان است و توضیح عناوین آنها در مبحث مسئولیت‌های دولت تبیین گردید موارد ذیل می‌باشد:

۴. پرهیز از احتکار خانگی

۵. پرهیز از مصرف‌گرایی

۶. عدم اسراف

۷. تغذیه صحیح و.... است.

نتیجه‌گیری

اقتصاد مقاومتی اقتصادی فعال و پویاست و یک راهبرد و برنامه جهت مدیریت وضعیت اقتصادی و هدفش بازسازی و احیای اقتصاد ملی است. به عبارتی اقتصاد مقاومتی به معنای خودتکایی و خودکفایی جامعه به منابع مادی و انسانی خود است به گونه‌ای که بتواند ضمن تأمین نیازهای اساسی خود، در برابر فشارهای گوناگون درونی و بیرونی نیز مقاومت کند. بنابراین اگر چنین اقتصادی بر مبنا و اصول صحیحی بنا گردد می‌تواند با تکیه بر خودباوری ملی و عزم جهادی، تهدید تحریم را به فرصت تبدیل نموده و به افزایش تولید ملی، رونق تجارت و رشد صادرات، عدم وابستگی اقتصادی و بومی‌سازی تکنولوژی صنعتی و مدرن منجر شود. اقتصاد مقاومتی از منظر قرآن و نهج البلاغه نظام اقتصادی است که هماهنگ با سیاست‌های کلان سیاسی و امنیتی نظام اسلامی و برای مقاومت در برابر تنگناهای تحمیلی شکل می‌گیرد به گونه‌ای که ضمن مقابله با آن بتواند به توسعه و پیشرفت خود ادامه دهد آنچه از آیات قرآن و محتوای نهج البلاغه که، عوامل رشد و شکوفایی اقتصادی را تبیین می‌نماید دو دسته‌اند در این دسته‌بندی برخی در گروه عوامل مادی رشد اقتصادی قرار گرفته‌اند. مواردی چون: کار، انواع آب‌ها، زمین و کشاورزی... و برخی در گروه عوامل معنوی. مواردی چون: قانون مداری و عمل بر اساس آموزه‌های عقلانی و وحیانی، پرهیز از هرگونه ناپهنجاری‌گری و قانون شکنی و عدالت اجتماعی، گردش سالم اقتصادی و بهره‌مندی همه اقشار جامعه از مواهب اقتصادی آن از طریق خمس، زکات، انفاق و... قرار می‌گیرند. هم‌چنین از منظر این دو منبع، تحقق اقتصاد مقاومتی راهکارهای ویژه‌ای دارد که غالباً روند اجرای آن را پدید می‌آورند و سبب دستیابی به اهداف می‌شوند. از جمله مسئولیت‌های دولت در تحقق چنین اقتصادی: بومی‌سازی علوم، آموزش بازارهای مالی و قوانین آنها، تدوین برنامه‌های عملیاتی، بازنگری در سیاست خارجی و استفاده از حداکثر ظرفیت‌های خارجی با حفظ استقلال کشور، پیشگیری و مبارزه با مفاسد و جرائم اقتصادی، ترمیم نظام مالی و پولی، شفافیت مالی و بخصوص ارائه راهبردهای عملیاتی در سه حوزه تولید، توزیع و مصرف است. هم‌چنین باید توجه داشت اقتصاد، زمانی واجد توان مقاومت و پایداری فوق‌العاده می‌گردد که محوریت آن توده‌های مردمی باشند. لذا جهت تحقق چنین اقتصادی مسئولیت‌هایی چون: مصرف و حمایت از کالاهای داخلی، اصلاح الگوی مصرف، کار، تلاش و همت مضاعف، انجام تکالیف واجب مالی، بر عهده مردم است. بنابراین لازمه تحقق

اقتصاد مقاومتی عزم عمومی، مشارکت جمعی و تشریک مساعی همه افراد و ارگان‌های نظام، دستگاه‌ها و بخش‌های مختلف جامعه است. بر مبنای آنچه تبیین گردید برخی از مهم‌ترین گزینه‌های تحقق اقتصاد مقاومتی در جامعه کنونی از نظر مؤلف عبارتند از:

✓ جهاد تولید کننده:

□ تولید بیشتر با کیفیت بالاتر و قیمت کمتر

✓ تقویت تولید ملی :

□ تولید کالاهای خارجی مورد نیاز در داخل کشور

□ حمایت همه اقشار جامعه از تولیدات داخلی

□ توجه به ظرفیت بخش صنایع: ضرورت توسعه در همه صنایع

✓ اقتضات تولید داخلی از منظر اسلام

قاعده نفی سییل = قاعده عزت اقتصادی = تولید کالا به نحوی که عزت جامعه مسلمین حفظ شود (خودکفایی - خوداتکایی)

✓ تجاری سازی یافته‌های علمی و کسب ثروت از دانش و اتکای اقتصاد به علم و فناوری =

اقتصادی دانش بنیان

□ هر جوان ایرانی یک کارآفرین!

□ ورود جهادی به عرصه تولید علم

□ استفاده حداکثری دولت و مجلس از توان فکری میلیون‌ها دانشجویی

✓ ارتقای عدالت اجتماعی با اتخاذ سیاست‌های فقرزدایی، برابری فرصت‌های اقتصادی و

آموزشی برای عموم مردم، توزیع عادلانه مواهب الهی در جامعه، بهبود توزیع درآمدی، حمایت همه جانبه و کارآمد از اقشار کم درآمدها جامعه = اقتصادی عدالت بنیان

✓ شفافیت گردش اطلاعات مالی و اقتصادی، حذف رانت‌ها، انحصارات و ویژه خواری‌ها به

ویژه در اطلاعات عمومی و اقتصادی، اصلاح نظام بانکی کشور

✓ توسعه تعاملات، افزایش صادرات، ارتباطات منطقه‌ای و جهانی و حضور فعال و موثر در

مجامع جهانی و بهره‌گیری حداکثری از فرصت‌ها و ظرفیت‌های منطقه = اقتصادی با دیپلماسی

فعال

منابع

. القرآن الکریم

- . نهج البلاغه، سید رضی، محمد بن الحسین، بی تا، تصحیح: صبحی صالح، قم: مؤسسه دار الهمجره.
- . نهج البلاغه، ترجمه: سید جعفر شهیدی، ۱۳۷۸، چاپ چهاردهم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- . نهج البلاغه، ترجمه: سید محمد مهدی جعفری، ۱۳۸۸، چاپ سوم، تهران: مؤسسه نشر و تحقیقات ذکر، چاپ سوم.
۱. ابن ابی الحدید، عزالدین ابوحامد، ۱۳۷۷ ش، شرح نهج البلاغه، تصحیح: محمد ابوالفضل ابراهیم، چاپ اول، قم: کتابخانه عمومی آیه الله مرعشی نجفی.
۲. ابو الفتح کراچی، ش ۱۳۹۴، معدن الجواهر، چاپ اول، تهران: مرتضوی.
۳. افریقی مصری، جمال الدین محمد (ابن منظور)، ۱۴۱۴ ق، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت: دار صادر.
۴. پورعبدی، سمیه؛ هاشمی فشارکی، سید جواد، ۱۳۹۳ ش، تهدیدات اقتصادی و اقتصاد مقاومتی، چاپ دوم، اصفهان: علم آفرین.
۵. جعفرزاده کوچکی، علیرضا، ۱۳۹۵ ش، الزامات و مبانی اقتصاد اسلامی در قرآن کریم، چاپ اول، تهران: دانشگاه امام صادق.
۶. جلالی شاهرودی، محمدحسن، ۱۳۹۰ ق، مجموعه الاخبار فی نفائس الآثار و مکارم الاخلاق و کلمات الائمة الاطهار علیهم السلام، مشهد: کتابفروشی جعفری.
۷. الحزّانی، الحسن بن علی (ابن شعبه)، ۱۴۰۴ ق، تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و آله، تحقیق: علی اکبر الغفّاری، چاپ دوم، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۸. دادگر، یدالله؛ رحمانی، تیمور، ۱۳۹۷ ش، مبانی و اصول علم اقتصاد، چاپ هفدهم، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
۹. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۱ ش، مبانی اقتصاد اسلامی، قم: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهیان.
۱۰. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۳ ش، لغت نامه، چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران.

۱۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ ق، *المفردات فی غریب القرآن*، تحقیق: صفوان عدنان داود، چاپ اول، بیروت: دارالعلم الدار الشامیه.
۱۲. زهری، ابومنصور، ۱۴۲۱ ق، *تهذیب اللغة*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۳. سعیدی، عباس علی، ۱۳۹۸ ش، *راهکارهای برون رفت از تحریم اقتصادی از منظر فقه*، جامعه المصطفی العالمیه، مجتمع آموزش عالی فقه و اصول.
۱۴. صافی، احمد. ۱۳۹۰ ش، *مدیریت و اقتصاد در خانواده*، چاپ دوم، تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
۱۵. صدوق، ابن بابویه قمی (محمد بن علی بن حسین)، ۱۳۶۲ ش، *الخصال*، چاپ اول، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.
۱۶. صدوق، ابن بابویه قمی (محمد بن علی بن حسین)، ۱۴۱۳ ق، *من لایحضره الفقیه*، محقق: علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم: دفتر نشر اسلامی.
۱۷. طبرسی، فضل بن حسن، ۱۳۷۲ ش، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تحقیق: با مقدمه محمد جواد بلاغی، چاپ سوم، تهران، ناصر خسرو.
۱۸. عبدالرحمن بن علی ابن جوزی، ۱۴۱۲ ق، *المنتظم فی تاریخ الأمم والملوک*، محقق: مصطفی عبدالباقر عطا، چاپ اول، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۱۹. فراهیدی، خلیل بن احمد، ۱۴۱۰ ق، *العین*، چاپ دوم، قم: مؤسسه دارالهجره.
۲۰. فیروز آبادی، مجدالدین محمد بن یعقوب، ۱۴۱۶ ق، *القاموس المحیط*، چاپ اول، بیروت: .
۲۱. فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، ۱۴۰۶ ق، *الوافی*، اصفهان: کتابخانه امیرالمؤمنین علیه السلام.
۲۲. قطب، سید، ۱۴۲۵ ق، *فی ظلال القرآن*، بیروت: دار الشروق.
۲۳. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۸۸ ش، *الکافی*، تحقیق: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، چاپ سوم، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۲۴. مجتبیوی نائینی، مهدی، ۱۳۷۲ ش، *فرهنگ اصطلاحات کار و تأمین اجتماعی*، تهران: مؤسسه کار و تأمین اجتماعی.

۲۵. مجلسی، محمد باقر، ۱۴۰۳ق، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، بیروت: مؤسسه الوفا، چاپ دوم.
۲۶. محدث اربلی، ۱۳۸۱ش، کشف الغمة فی معرفة الأئمة، تبریز: بنی هاشمی، چاپ اول.
۲۷. محمودی، محمد باقر، ۱۳۷۶ش، نهج السعادة فی مستدرک نهج البلاغه، سازمان چاپ و انتشار وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران:
۲۸. معین، محمد، ۱۳۸۶ش، فرهنگ فارسی معین، تهران: میلاد.
۲۹. مکارم شیرازی، ناصر، و همکاران، ۱۳۷۴ش، تفسیر نمونه، چاپ اول، تهران: دار الکتب الإسلامية.
۳۰. مکارم شیرازی، ناصر، و همکاران، ۱۳۷۵ش، پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام، چاپ اول، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۳۱. موسوی شلحه، سیدمحمدرضا، ۱۳۹۸ش، اقتصاد مقاومتی و رفع فقر از منظر قرآن و روایات، قم: دانشگاه قم، دانشکده الهیات.
۳۲. نجفی، منیژه؛ رضا نجار زاده، (بی تا)، واژه های کلیدی اقتصاد خرد و کلان، تهران: شرکت نشر و چاپ بازرگانی.
۳۳. نصر ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق، وقعه صفین، محقق: عبد السلام محمد هارون، چاپ دوم، قم: کتابخانه مرعشی نجفی.
۳۴. واسطی، عبدالحمید، ۱۴۲۴ق، نان در اسلام، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات طرح های ملی خرد بنیان.

مقالات

۳۵. اعرابی، غلامحسین؛ فراهانی فرد، سعید؛ موسوی شلحه، سیدمحمدرضا، ۱۳۹۸ش، مدیریت اقتصادی در چارچوب اقتصاد مقاومتی با تکیه بر سیره حضرت یوسف علیه السلام؛ از نگاه مفسران فریقین، پژوهش های تفسیر تطبیقی، سال ۴، ش ۳.
۳۶. رضوی، مهسا؛ مهرزاد، ندا، ۱۳۹۲ش، اقتصاد مقاومتی و ملزومات دستیابی به آن؛ رهیافت اصلاح الگوی مصرف، همایش ملی نقش سبک زندگی در اقتصاد مقاومتی، جهاد دانشگاهی واحد البرز.

۳۷. شهبازی، محمدصادق، ۱۳۹۴ش، مردمی کردن اقتصاد به چه معناست، شجره طیبه صالحین، ویژه نامه اقتصاد مقاومتی، ش ۱.
۳۸. منصوری آزاده نظر پور محمد تقی رضایی مجید، ۱۳۹۵، اصول و معیارهای اقتصاد مقاومتی در عرصه تولید، توزیع و مصرف؛ با نگاهی به آموزه‌های قرآنی (با تأکید بر سوره توبه)، پژوهش‌های اقتصاد مقاومتی سال اول بهار و تابستان، شماره ۱.
۳۹. میرجلیلی، علی محمد؛ یوسفی، سمیه، ۱۳۹۴، اولویتهای تولید از دیدگاه قرآن و روایات، قرآن و علم، سال ۹، شماره ۱۹.
۴۰. میلانی، جمیل، ۱۳۹۴، اقتصاد مقاومتی و خودباوری ملی، فرصتها و چالشهای تحقق آن، مجله اقتصادی، شماره ۷ و ۸.